

Vergaderjaar 2006–2007

30 800 VII

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2007

Nr. 56

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 13 juni 2007

De vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties¹ heeft op 24 mei 2007 overleg gevoerd met staatssecretaris Bijleveld-Schouten van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over:

- **de brief d.d. 2 april 2007 inzake stemmachines: evaluatie verkiezing van de leden van Provinciale Staten (30 800-VII, nr. 45);**
- **de brief d.d. 17 april 2007 met kabinetsreactie op het rapport Stemmachines, een verweesd dossier (30 800-VII, nr. 46);**
- **de brief d.d. 10 mei 2007 over toekomstige inrichting verkiezingsproces (30 800-VII, nr. 52);**
- **de brief d.d. 26 april 2006 inzake evaluatie KOA-experiment met stemmen via internet 2006 (30 800-VII, nr. 48).**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand samenvattend verslag uit.

Vragen en opmerkingen uit de commissie

Mevrouw **Gerkena** (SP) merkt op dat het rapport Stemmachines, een verweesd dossier, van de commissie-Hermans vernietigend is over de handelswijze van BZK. Het gebrek aan technische kennis bij het ministerie over stemmachines en de kritiek van de Raad van State over P-Direkt doen het ergste vermoeden voor de toekomst van e-government. De staatssecretaris neemt de aanbevelingen van de commissie over. Zij moet voortvarend opereren en meer politieke sturing geven.

- Waarom heeft de staatssecretaris niet op het OVSE-rapport (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) over de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 gereageerd?
- Wat is voor de staatssecretaris de definitie van een stemcomputer? Wat bedoelt zij in dit verband met de term beveiliging?
- In afwachting van het rapport van de commissie-Korthals over de algehele herziening van de Kieswet moet alvast het nodige geregeld worden. De broncode van de voor de stemcomputers gebruikte software moet openbaar worden. Ook moet gewerkt worden met het in het OVSE-rapport aanbevolen «paper trail», zodat burgers een schriftelijk bewijs hebben van hun uitgebrachte stem. Stelt ook de staatssecretaris deze twee eisen aan de komende kiesprocedure?

¹ Samenstelling:

Leden: Van Beek (VVD), Van der Staaij (SGP), De Pater-van der Meer (CDA), Van Bochove (CDA), Duyvendak (GroenLinks), Wolfsen (PvdA), Hessels (CDA), Gerkena (SP), Haverkamp (CDA), Leerdam (PvdA), voorzitter, De Krom (VVD), ondervoorzitter, Griffith (VVD), Irrgang (SP), Kalma (PvdA), Schinkelshoek (CDA), Van der Burg (VVD), Brinkman (PVV), Pechtold (D66), Van Raak (SP), Thieme (PvdD), Kuiken (PvdA), Leijten (SP), Heijnen (PvdA), Bilder (CDA) en Anker (ChristenUnie).

Piv. leden: Teeven (VVD), Van der Vlies (SGP), Van de Camp (CDA), Atsma (CDA), Van Gent (GroenLinks), Vermeij (PvdA), Knops (CDA), Polderman (SP), Spies (CDA), Wolbert (PvdA), Weekers (VVD), Zijlstra (VVD), Van Gerven (SP), Van der Veen (PvdA), Çörüz (CDA), Ten Broeke (VVD), De Roon (PVV), Van der Ham (D66), Van Bommel (SP), Ouwehand (PvdD), Bouchibti (PvdA), De Wit (SP), Kraneveldt-van der Veen (PvdA), Van Haersma Buma (CDA) en Cramer (ChristenUnie).

- Volgens het OVSE-rapport voldoet de huidige Nedap-stemcomputer niet. Vindt de staatssecretaris dat die niet meer mag worden gebruikt, ook als dit betekent dat er de komende jaren weer met het rode potlood moet worden gestemd?
- De veiligheid van stemmen via internet is van groot belang. Is de staatssecretaris bereid om een onafhankelijke instelling hiernaar snel onderzoek te laten starten? Klopt het dat de staatssecretaris alle experimenten op dit gebied in de koelkast zet?

Mevrouw **Griffith** (VVD) vindt dat het grote vertrouwen van de burger in de stemprocedures schril afsteekt tegen het verzuim van de Nederlandse regering. In de wet zijn bijvoorbeeld geen adequate technische eisen voor stemmachines opgenomen. Ook is traag en niet actiegericht omgegaan met de verschillende signalen. De politieke en ambtelijke sturing ontbrak. Gelukkig heeft de stichting Wij vertrouwen stemcomputers niet, de kwetsbaarheid van stemmachines naar voren gebracht. De snelle en adequate reactie van het ministerie daarop valt in goede aarde.

- Maatregelen tot innovatie en opkomstbevordering bij verkiezingen zijn onder andere stemmen in een willekeurig stemlokaal, elektronisch stemmen en stemmen via internet. Het is goed dat die worden doorgezet en dat Kiezen op afstand wordt verlengd tot 1 januari 2010.
- De OVSE doet aanbevelingen over de Kiesraad en de voorwaarden voor het stemmen door inwoners van de Nederlandse Antillen en Aruba. De staatssecretaris wacht toch niet met een reactie tot het werk van de commissie-Korthals Altes is afgerond?
- Heeft de staatssecretaris de extra uitgaven, 5,4 mln., voor herstel van de integriteit van de stemprocedure bij het ministerie van Financiën geclaimd? Via het Gemeentefonds is aan de gemeenten hiervoor bovendien 2,9 mln. extra uitgekeerd.
- In het rapport over Kiezen op afstand (KOA) wordt de aanbeveling gedaan van één aanspreekpunt voor de kiezer. Ook wordt een stemdienst aanbevolen die geen beperkingen oplegt aan openbaarheid en beheer. Waarom neemt de staatssecretaris daarover niet nu al een standpunt in?
- De samenwerking van de Kiesraad met Groenendaal Bureau voor Verkiezingsuitslagen ligt onder vuur. Heeft het door de Kiesraad aangevraagde gesprek hierover met de staatssecretaris al plaatsgevonden? Wat vindt zij van de opmerkingen van de Kiesraad over de aanbestedingsprocedure voor de uitslagberekeningsoftware? Volgens de Kiesraad is de kans groot dat bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2009 met de bestaande software moet worden gewerkt. Kan die software de integriteitstoets van het verkiezingsproces doorstaan?

De heer **Duyvendak** (GroenLinks) vindt dat het OVSE-rapport serieus moet worden genomen. Zo moet de huidige generatie stemcomputers volgens dat rapport worden uitgefaseerd. Moet daarover niet een besluit worden genomen alvorens de commissie-Korthals Altes met aanbevelingen komt?

- Het rapport Stemcomputers, een verweesd dossier, is onthutsend en uitermate pijnlijk voor het ministerie van BZK. De transparantie van het stemproces raakt immers het hart van de democratie. De stichting Wij vertrouwen stemcomputers niet verdient dan ook alle complimenten.
- De commissie-Hermans beveelt aanscherping van de regeling van goedkeuring van stemmachines aan. Is de staatssecretaris bereid de regelgeving aan te passen wat betreft een brede definitie van stemmachines, computerveiligheid, fysieke beveiliging van de stemmachines en openbaarmaking van de broncode? Met name dat laatste is alleen al van belang met het oog op de aanbesteding. Is overigens naast aanpassing van de regelgeving niet ook aanpassing van de wet nodig? Wat is daarbij het tijdsverloop?

- De staatssecretaris gaat bij de aanpassing van de regeling uit van een zeer krap tijdschema, met de verkiezingen voor het EP in het jaar 2009 als uitgangspunt. Daarbij worden het eventueel vallen van het kabinet en een mogelijk raadgevend referendum over het hoofd gezien. Is de staatssecretaris het eens met de commissie-Hermans dat het onaanvaardbaar is dat verkiezingen gehouden worden met het huidige instrumentarium en de huidige wet- en regelgeving? Betekent dit stemmen met het rode potlood als de regelgeving niet voor een komende verkiezing gewijzigd is?

De heer **Hessels** (CDA) noemt de conclusies van de commissie-Hermans terecht en onthutsend. Er is te lang niets gebeurd. De omgang in de afgelopen decennia met onzekerheden bij de stembalies is schrikbarend. Het geloof in de politiek en de overheid staat of valt met het vertrouwen van de burger in de eerlijkheid van het stemproces. De zaak moet dan ook adequaat en snel worden aangepakt.

- Het overhevelen van de verantwoordelijkheid voor de stembalies naar het agentschap Basisadministratie Persoonsgegevens en Reisdocumenten (BPR) valt in goede aarde. Wel wacht de staatssecretaris veel en vaak op het eindrapport van de commissie-Korthals Altes. De zaak moet hoe dan ook in 2009 op orde zijn voor de EP-verkiezingen. Is de staatssecretaris bereid om in overleg te treden met de commissie-Korthals Altes om nog deze zomer met een deeladvies te komen over het elektronische stemproces? Laat zij het de Kamer weten als de tijdelijke aanpassing van de regeling niet afgerond is voor de verkiezingen in het jaar 2009?

De heer **Kalma** (PvdA) stipt aan dat elektronisch stemmen voordelen biedt, zoals ook staat in de rapportage over Kiezen op afstand. Complicaties op dit vlak laten echter zien dat elektronisch stemmen niet in alle opzichten de toekomst heeft. Er moet niets af worden gedaan aan de strenge eisen aan deze technische toepassing. Een eerlijk, transparant en controleerbaar verloop van de verkiezingen dient te worden gegarandeerd.

- Het rapport van de commissie-Hermans is verontrustend. Politieke en ambtelijke sturing ontbrak, terwijl technische expertise afwezig was of onbenut bleef. Leveranciers konden zich een monopoliepositie verwerven. Toezeggingen van bewindspersonen kregen geen uitwerking. Het is vooral de stichting Wij vertrouwen stemcomputers niet die het debat inhoud heeft gegeven.
- Het verkiezingsproces moet op korte termijn beter worden gewaarborgd. Hoe gaat de staatssecretaris het primaat van de politiek herstellen? Wat zijn de risico's van een sterk technische omgeving als die bij de BPR? Neemt de staatssecretaris de definitie van stemcomputers van de commissie-Hermans over? Vindt de staatssecretaris gebruik van openbronsoftware belangrijk voor het nieuwe referentiekader voor stemcomputers? De staatssecretaris noemt het idee van aanschaffing van computers voor hertelling van stemmen sympathiek. Is dat niet mager gezien het dringende OVSE-advies?
- Welke garanties kan de staatssecretaris geven voor een storingsvrij en risicoloos verkiezingsproces op basis van een gewijzigde regeling voor stembalies?

De heer **Anker** (ChristenUnie) vindt verkiezingen het hart van de democratie, zodat zorgvuldige organisatie daarvan essentieel is met het oog op het vertrouwen in de politiek.

- Ondanks dat de uitslag van de laatste verkiezingen betrouwbaar is, had er veel mis kunnen gaan. Er moeten eisen komen voor de fysieke beveiliging van stembalies, het tegengaan van compromitterende

straling en het transport. Waarom is er niet eerder aandacht geschonken aan de fysieke beveiliging?

- Volgens de staatssecretaris is het vertrouwen van de burger in verkiezingsproces en stemmachines onverminderd. Wat echter te denken van de inwoners van de gemeente Emmen, waar het nodige mis ging bij de laatste verkiezingen? In hoeverre worden medewerkers van stembureaus gestuurd en begeleid bij het inrichten van de stemlokalen en het gebruik van de stemcomputers? Hoe vindt de controle plaats? Wanneer komt het technische advies over de stralingsnorm in de regeling van voorwaarden voor goedkeuring van stemmachines?
- Burgers in 311 gemeenten hebben niet tijdig hun stempas ontvangen. Ook kunnen burgers twee keer stemmen als zij een stemkaart vinden die naar geslacht en leeftijd overeenkomt. Waarom deze minimale controle op identificatie van stemgerechtigden?
- Kiezers kunnen niet controleren op wie zij hebben gestemd. Slechts weinigen kunnen beoordelen of de stemmachines naar behoren functioneren. Een paper trail biedt, net als bij het stemmen in het buitenland, een goede oplossing. Waarom is de broncode zelfs niet bij het ministerie bekend? Bijvoorbeeld het hertellen moet toch door het ministerie gebeuren?
- Nederlanders in het buitenland geven de voorkeur aan stemmen via het internet. Daarbij blijven zich problemen voordoen met het tijdig ontvangen van de inlogcode via de post. Hoe worden de betrouwbaarheid en veiligheid van stemmen via internet vergroot? Komt er een onafhankelijke instantie die een oordeel moet geven over de betrouwbaarheid van technische voorzieningen in het buitenland?
- De afhankelijkheid van de Kiesraad van Groenendaal Bureau voor Verkiezingsuitslagen behoeft aandacht. Wat vindt de staatssecretaris van het pleidooi van de Kiesraad voor een goedkeuringsprocedure? De programmatuur moet aan bepaalde eisen voldoen en onderling uitwisselbaar zijn.
- Chronisch zieken en gehandicapten moeten zelfstandig kunnen stemmen. Hoe worden de verkiezingen onder de aandacht gebracht van burgers met een lichamelijke of verstandelijke beperking? Wat doet de staatssecretaris om de fraudegevoeligheid van het stemmen door deze mensen tegen te gaan? Op stembureaus is meerdere malen discussie ontstaan over het uitbrengen van een stem door wilsonbekwamen. Hulp aan deze mensen bij het lezen van de stemmachine is geboden, maar niet toegestaan. Hoe vaak doen zich dergelijke problemen voor?

De heer **Brinkman** (PVV) vindt het belang van betrouwbare verkiezingen in een parlementaire democratie evident. De voordelen van een stemmachine liggen op het vlak van snelheid en accuratesse. In de aanloop naar de laatste Kamerverkiezingen zijn gelukkig adequate maatregelen genomen. Van breed gedragen gevoelens van wantrouwen onder de bevolking is dan ook geen sprake. Ook de staatssecretaris neemt snel maatregelen en is bijna overal helder over. Wat vindt zij echter van de kritiek van de commissie-Hermans dat de Kiesraad te afhankelijk is van Groenendaal Bureau voor Verkiezingsuitslagen?

- De paper trail is van belang met het oog op de betrouwbaarheid en de mogelijkheid van controle. Ook maakt die het voor burgers zichtbaar als zij per ongeluk de verkeerde knop hebben ingedrukt. Waarom wacht de staatssecretaris hierover het oordeel van de commissie-Korthals Altes af?
- De mogelijkheid bestaat dat stemmachines afgekeurd worden onder de nieuwe regeling. Er moet dan ook een noodscenario komen, zodat indien nodig binnen 24 uur verkiezingen met het rode potlood mogelijk zijn. Wat vindt de staatssecretaris hiervan?

- De heer Brinkman wacht het advies van de commissie-Korthals Altes over het in zijn ogen onbetrouwbare internetstemmen af.

Antwoord van de staatssecretaris

De **staatssecretaris** vindt dat de zorgwekkende constatering in het rapport van de commissie-Hermans laten zien dat een voortvarende aanpak gewenst is. De Kamer heeft dan ook binnen een week een kabinetsreactie ontvangen, waarin de analyses van de commissie volledig worden onderschreven. Er komt een snelle, tijdelijke aanpassing van de regeling voorwaarden en goedkeuring stemmachines, gevolgd door een definitieve oplossing op basis van de komende aanbevelingen van de commissie-Korthals Altes.

- De door minister Nicolai genomen ad hocmaatregelen bij de vorige Kamerverkiezingen hebben goed uitgepakt. De bestaande ministeriële regeling Voorwaarden en goedkeuring stemmachines moet aangepast worden om de zaken structureel anders aan te kunnen pakken. De regie en aansturing moeten bijvoorbeeld bij het ministerie van BZK en de politiek verantwoordelijke bestuurder liggen. Leveranciers van stemmachines moeten daarnaast voortaan bij het ministerie een verzoek tot keuring indienen van het apparaat en de programmatuur die gebruikt wordt in alle fasen van het verkiezingsproces. Er wordt ook gewerkt met een duidelijke definitie: een stemmachine is een machine of computer evenals de programmatuur, de hulpapparaten en de programmatuur die zij gebruiken, de behuizing en de verpakking. Vooral nog is aanpassing van de wet niet nodig. Voor de definitieve inrichting van het verkiezingsproces worden de aanbevelingen van de commissie-Korthals Altes afgewacht.
- Er is alleen op het onderdeel stemmachines en elektronisch stemmen op het rapport van de OVSE gereageerd. De staatssecretaris zegt toe de Kamer binnen drie weken een brief te sturen over de overige onderdelen van en aanbevelingen in het rapport.
- De Experimentenwet Kiezen op afstand wordt verlengd tot het jaar 2010. Over dit onderwerp wordt, inclusief de veiligheid van het internetstemmen en het stemmen in een willekeurig stemlokaal, een debat gevoerd naar aanleiding van de komende aanbevelingen van de commissie-Korthals Altes.
- De aanbevelingen over openbaarheid van de broncode worden onderschreven. In de aangepaste, tijdelijke regeling zal sprake zijn van aanlevering door leveranciers van de broncode voor een keuring met openbare uitkomst door het ministerie van BZK. Met het eventueel openbaar maken van de broncode wordt echter gewacht om de commissie-Korthals Altes niet voor de voeten te lopen. Er worden geen (nieuwe) afspraken met producenten gemaakt over geheimhouding van de broncode. Over de bezwaren van volledige openbaarmaking van de broncode ontvangt de Kamer een brief.
- Ook invoering van een paper trail, waarvoor wijziging van de regelgeving nodig is, kan op de sympathie van de staatssecretaris rekenen. Ook hierbij worden de aanbevelingen van de commissie-Korthals Altes afgewacht. De staatssecretaris voert binnenkort een gesprek met de commissie, onder andere over dit onderwerp en over openbaarmaking van de broncode.
- Inmiddels is door de staatssecretaris gesproken met de Kiesraad over het rapport van de commissie-Hermans. Het gaat er vooral om de verantwoordelijkheid en regie duidelijk te krijgen. Het uitgangspunt is een onafhankelijke Kiesraad, inclusief transparante keuring van stemmachines en software. Naar verwachting komt de commissie-Korthals Altes ook op dit vlak met aanbevelingen.
- Het ministerie van Financiën is al gemeld dat er voor een deel nog

- onbekende financiële gevolgen zijn. Na ommekomst van het rapport van de commissie-Korthals Altes vindt verder overleg plaats.
- Over de fysieke beveiliging van stemmachines, opslag en transport, vindt overleg met de gemeenten plaats. Een convenant hierover behoort tot de mogelijkheden.
  - Het streven is om de herziene regeling technisch te toetsen in september 2007. Die wordt vervolgens naar de Kamer gezonden. In december 2007 volgt publicatie, met april 2008 als sluitingstermijn voor aanbidding van de prototypes van de stemmachines. In juli 2008 wordt de uitkomst van de keuring gepubliceerd. De Kamer ontvangt dit tijdschema per brief. Dit schema biedt genoeg voorbereidingstijd met het oog op de eerstkomende reguliere verkiezingen, die voor het Europees Parlement in het jaar 2009. Indien er geen stemmachines worden aangeboden voor keuring of de aangeboden machines worden afgekeurd, is de uiterste consequentie dat eventueel met het rode potlood gestemd moet worden bij een volgende verkiezing.
  - Het in de tijd naar voren halen van delen van het advies van de commissie-Korthals Altes is niet mogelijk. Voor een zorgvuldige en goede afweging over deze complexe materie moet de tijd worden genomen. De diverse onderdelen van het totale rapport moeten ook in samenhang worden gezien. De zorgen van de Kamer worden bij de commissie-Korthals Altes onder de aandacht gebracht.
  - Het gemeentebestuur Emmen heeft op verzoek een ambtsbericht opgesteld over de gebeurtenissen tijdens de laatste Kamerverkiezingen. De Kamer heeft dat al ontvangen.
  - Problemen met identificatie bij het stemmen kunnen na de invoering van de algemene identificatieplicht nu anders worden gewogen. Waarschijnlijk doet de commissie-Korthals Altes aanbevelingen op dit vlak, die overigens wetwijzigingen tot gevolg zullen hebben. Deze commissie praat tevens met de gehandicaptenorganisaties over de toegankelijkheid van stemlokalen en hulp aan wilsonbekwamen.
  - Het advies van de commissie-Korthals Altes voor een toekomstbestendig verkiezingsproces wordt verwacht op 1 oktober. Het kabinetsstandpunt daarover zal vervolgens binnen zes tot acht weken verschijnen. Een wetsvoorstel zou op zijn vroegst op 1 juli 2009 kunnen worden afgerond. Het is dus niet reëel om te verwachten dat de nieuwe regeling van kracht is voor de verkiezingen van het Europees Parlement in dat jaar. In de toegezegde brief wordt ingegaan op de precieze planning.

Toezeggingen

- De Kamer ontvangt binnen drie weken een reactie op het OVSE-rapport.
- De Kamer ontvangt een brief over de mogelijkheden van openbaarmaking van de broncode.
- In die brief wordt het planningstraject na het rapport van de commissie-Korthals Altes meegenomen.
- De Kamer ontvangt de tijdelijke regeling voordat die van kracht wordt.

De voorzitter van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,
Leerdam

Adjunct-griffier van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,
Hendrickx